

- Lasch und Borchling. 1956-1994. *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch* (a-swär). Neumünster.
- Skautrup, Peter. 1947. *Det Danske Sprogs Historie II*. København: 54.
- Sarauw, Chr. 1921-24. *Niederdeutsche Forschungen I-II*. København: Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab.
- Winge, Vibeke. 1989. Zum Gebrauch des Niederdeutschen in Dänemark im Mittelalter. *Niederdeutsch in Skandinavien II*. Beiheft zur Zeitschrift für Deutsche Philologie. Berlin: 106-115.

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
6. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 1997

DIALOGISKE FORSTÅELSER OG DERES GRUNDLAG

Af Jesper Hermann (Københavns Universitet)

Her vil jeg vise hvordan et begreb om 'dialogiske forståelser' bliver nyttigt, når man prøver at beskrive hvad der sker i samtaler som fx dem, vi har med lægen i konsultationen. Først kommer et par empiriske eksempler på, hvad det er for forståelser jeg tænker på 'Dialogiske forståelser' er mit forslag til en term for de forståelser der indfinder sig hos deltagerne i løbet af en samtale. Når de er udpegede, vil jeg som en sandsynliggørelse af termens berettigelse sætte dem ind i en forståelsesramme af citater fra sprogforskningens historie i bred forstand.

Der findes i sproget og verden bestemte forhold som vi ikke kan komme bagom, de er uomgængelige eller som tyskerne siger det med et mere entydigt ord: 'nichthintergehbare' (jf. Israel 1990). Det er de, fordi disse forhold er nogle af de nødvendige forudsætninger for at sprogbrug i det hele taget kan lade sig gøre; det er nogle gensidigt forbundne begrebsligheder som ikke kan findes adskilte eller separat, de udgør et nødvendigt grundlag. Som sådanne grundlagsbetingelser må de nødvendigvis være bundbanale, og det er måske derfor de har unddraget sig den videnskabelige verdens opmærksomhed indtil for nogle år siden. - Men selvom de altså er de "første forudsætninger" for sprogbrug, kan de godt lade sig tematisere og tale om (som det fx gøres i Ruus 1995:3f.).

Det vil jeg også forsøge; men det er ikke det jeg vil begynde med, for man bør ikke kaste sig ud i højtflyvende filosofiske trapezøvelser, førend man har set cirkusteltet og sikkerhedsnettet lidt an Her er bare lige nævnt hvad der tænkes på med 'grundlag', at der menes det *mest* grundede med det.

Sammenhængen med indlægget om forståelsesforskning på MUDS 5

I min 'Introduktion til forståelsesforskning' på MUDS-mødet i 1994 beskrev jeg en metode, hvorved det var muligt at indsamle faktisk forekommende forståelsesforløb. Det er med tanke på den efterfølgende behandling af disse data, at jeg her vil indkredse nogle af de forudsætninger og begreber, denne behandling viser sig at kræve. Introduktionens hovedindhold var en påvisning af at det er lad-sig-gørligt at studere forståelser i forbindelse med den slags samtaler

vi møder i konsultationssamtalen hos lægen. Men her går jeg videre, for i de forløbne år har det fortsatte arbejde med forståelsesforskning gjort det muligt for mig at indkredse og beskrive et par teoretiske forudsætninger der skal til, for at vi kan tale om at der er foregået en forståelse.

Min egen forståelse af 'forståelser' har ændret sig en del siden jeg for 25 år siden begyndte at interessere mig for fænomenet (Hermann & Folke Larsen 1972). Dengang mente førende forskere at forståelse var en indviklet sag det var svært at nå frem til, for slet ikke at tale om at beskrive psykologisk. - I dag ser det ud til at nogle af vanskelighederne dengang nok hang sammen med, at vi endnu ikke havde indset en forståelses særegne og nødvendige forhold til den betydning den er en forståelse af!

Medvirkende til at det i dag ser enklere ud for mig, er det også at jeg har fået et mere indgående kendskab til international forståelsesforskning (bl.a. Markovà 1990, Markovà & Foppa 1991, Markovà et al. 1995) og til filosofiske, hermeneutiske og fænomenologiske traditioner som bl.a. filosofferne Buber, Ryle, Gadamer, Lipps og Løgstrup repræsenterer dem. I denne tradition går man som Niels Thomassen skriver om Løgstrup ud fra, at "forståelsens mulighedsbetingelser altså ikke primært er erfaringer, men er nogle træk ved vores tilværelse, ontologisk givne kår." (Thomassen 1992). Vi går rundt med et forståelses-beredskab som der ikke skal meget til at sætte i sving.

Som englænderen Ryle udtrykte det, må vi se at få fjernet den dårlige metafysik fra vores behandlinger af forståelser. Hermed sigtede han til at forståelser foregår hele tiden, som et biprodukt af vores 'knowing how' og være sprogbrugere. Det er forkert at gå ud fra at en forståelse af noget er noget mystisk det er svært at opnå, uden at vi bruger de største anstrengelser og arbejder meget hårdt på det. Istedet må vi respektere den kendsgerning at udviklingen af vore forståelser bestandig finder sted som justeringer af vores nuværende forforståelser. Forståelser er som Ryle fastslog ikke noget hemmeligt og privat, som vi slet ikke kan fortælle andre noget om (Ryle 1949).

Det er muligt at sprogliggøre nogle af vore forståelseserfaringer. Ligesom det er muligt at tale om meget andet her i verden. Hanne Ruus beskriver denne mulighed således:

"Når man accepterer den grundlæggende indsigt at sprog, mennesker og resten af verden er lige nødvendige for at vi kan vide noget, så bliver 'sprogets refleksivitet' - det at man bruger sprog til at tale om sprog - ikke noget teoretisk problem. Når sprog

og mennesker er givne størrelser som dele af verden, må man også kunne bruge sproget til at tale om den del af verden, som er sproget." (Ruus 1995:3)

Hvordan er "dialogiske forståelser"?

Her følger nogle sprogsituationer som kalder på et begreb om dialogiske forståelser. Det er tre brudstykker fra en udskreven konsultation hos en praktiserende læge.

',' betyder en kort pause, '...' en længere pause; '(1 sek)' og derover angiver endnu længere pauser. 'L.' angiver et lægeudsagn, og 'pt.' står for noget patienten siger.

Advarsel: de her gengivne udskrifter af båndoptagelsen af en konsultation kræver *langsommere læsning* end de ser ud til, for at man kan fange *gangen* i replikkerne. Disse er her sat op parvis for at lette overblikket - men talen kommer jo til stadighed fra begge deltagere. Samtidig udsagn fra deltagerne er anbragt under det de er samtidige med i den andens tale. Lægens "ja" i linje 2 nedenfor er derfor samtidigt med slutningen af patientens "i tirsdags".

Fig. 1, vi er 2 minutter inde i konsultation AA 13:

1 pt. så derfor så, så øh..., gav hun mig en ordentlig omgang i... øh, i tirsdags og så har
2L. ja
>
3 pt. jeg bare ikke kunnet være nogen steder siden (1 sek) ja (1 sek)
4 L. så har du fået mere ondt
>
5 L. er det det der har gjort at I har besluttet at, at holde op, du og fysioterapeuten
6 pt. jamen, vi
>
7 pt. har ikke, besluttet at holde op, nej, jeg, men jeg ... var bare ikke meget for at
8 L. nå okay
>
9 pt. komme i går (1 sek) fordi at, at øhm..., jeg synes ikke der var nogen grund til
10 L. nej
>
11 pt. at hun begynder at..., ælte mig igennem igen når jeg i forvejen har så ondt
12 L. nej

- 121 -

- >
- 20 L. hvert fald godt forestille dig at det kan påvirke det på en eller anden måde ja
- 21 pt. ja, det kunne
- >
- 22 pt. jeg godt (1 sek) det kunne jeg godt (3 sek)
- 23 L. det er bestemt en mulighed (1 sek) men
- >
- 24 L. det kan man jo ikke rigtig bevise på nogen måde vel men det er da afgjort (1 sek)
- 25 pt. nej
- >
- 26 L. det vi kunne gøre, fordi nu (1 sek) jeg har sådan en fornemmelse af at vi kommer til at snakke
- 28 L. lidt mere om det her, på et tidspunkt hvor du har en tid øh... nu var vi nødt til at tage dig ind
- 29 L. akut
- 30 pt. ja
- * * * Slut på fig. 2

Læge-patient kommunikationen er velegnet når man vil undersøge forståelse, fordi begge dens deltagere er vitalt interesserede i forståelse; læger lever i en eller anden forstand af at forstå hvad patienterne siger, og vi kommer som patienter til lægen for at forstå hvad der er i vejen med os, og dernæst blive kureret (jf. Duncker, Dorthé & Jesper Hermann 1996).

Her bliver nogle af teologen og filosofen K.E. Løgstrups bemærkninger om forståelsers vilkår og sprogets forhold til resten af verden oplysende; især hvis de læses med det in mente, at Løgstrup ikke nævner nødvendigheden af, bestandig at have de relevante *betydninger* for øje, når man skriver om *forståelse* (se Hermann 1995 og Ruus 1995:5ff.). - Vi kan egentlig heller intet sige om betydninger uden med en angivelse af *hvis* forståelse af dem vi siger til.

"Med sproget som medium formidler vi os vor adgang til virkeligheden i en forståelse af den. Så slutter man, ergo skjuler virkeligheden sig bag vor formidling og bliver os ukendt." (Løgstrup 1976).

Han er her inde på den fejlslutning som kommer af at man ikke rigtig regner sprog for *virkeligt* på samme niveau som resten af verden (jf. Hermann 1996). Derfor kan vi (som Kant) forledes

til at tro, at den egentlige virkelighed må være et rent, uforsproget noget bag om alle ting. Men dette er en vildfarelse, for som Løgstrup fortsætter

"Bag om sproget og vor sprogligt formidlede forståelse kan vi ikke komme til en udenforsproglig virkelighed....Men i vor forståelse gør vi forskel på os og det forståede (= 'betydningerne', JH), og lægger afstand mellem os og det forståede, deri består selvstændiggørelsen af det forståede. Det forståede står for en udenfor-sproglig virkelighed, *selvom vi aldrig har den sprogligt uformidlet*. (min fremhævning, JH). Begge dele må fastholdes og er lige vigtige, både at det forståede står for en udenfor-sproglig virkelighed, og at vi ikke udenom sproget og dets formidling kan tiltvinge os en adgang til den...." (Løgstrup 1976).

"Så tilbagetrukket sproget også er, det leder forståelsen af det sansede." (Løgstrup 1978).

Løgstrup gør opmærksom på, hvordan forståelserne er noget af det som gennem sproget *forbinder os med verden* uden for os. Derfor bliver det væsentligt at udforske, hvordan vi gennem dialoger med hinandens hjælp føres til forståelserne. I fig. 2 ovenfor kan det i linje 8-14 bemærkes, hvordan patienten og lægen i fællesskab bliver enige om at historien om hvordan det var med faderen nok må gemmes, til en samtale der ikke har den akutte konsultations snævre ramme. Gennem linje 20-26 nås frem til enighed om, at der nok kan være en sammenhæng mellem faderens dødsfald og så patientens spændinger; læg mærke til hvordan dette først bliver foreslået af lægen, og dernæst overtages af patienten. Det er et meget almindeligt mønster for konsultationssamtalen, at den ene af parterne bringer en mulig forklaring ind, som derefter den anden tilslutter sig efter lidt samtale om den.

Fig. 3, nu er vi ca. 8 minutter henne i konsultationen

- 1 L. havde du forestillet dig noget bestemt da du kom herop, et eller andet du godt ville have
- 2 L. jeg gjorde
- >
- 3 pt. næ jeg tænkte bare på fordi, øhm, jeg tager jo de der Nybrofen ikk'
- 4 L. mmm
- >
- 5 pt. og øh... og jeg tager... øh kodimagnyl og, så det er jo ikke fordi jeg spiser ret mange
- 6 pt. af dem vel (1 sek) men øhm... jeg (2 sek) jeg vil jeg synes ikke rigtigt det virker

>
 7 L. nej

8 pt. så ligger jeg meget med varmen ikk'
 >

9 L. jo

10 pt. og så sover jeg meget (3 sek) så jeg ved ikke
 >

11 pt. om du synes jeg skal bare blive ved med at spise de der håndkøbspiller (1 sek)
 12 L. nej det synes jeg ikke, jeg synes øh..., jeg synes der er to problemer i det, det tror jeg
 >

13 L. også du selv synes, der er dels selve symptomerne, altså hvordan du får de der
 14 L. smerter mindre og der vil jeg da nok foreslå du prøvede, noget receptpligtig,
 >

15 pt. ja

16 L. smertestillende medicin, fremfor det der håndkøb ikk'
 >

17 pt. ja ja

18 L. den anden ting er så det rent diagnostiske i det ikk', altså er der noget andet som
 >

19 L. din fysioterapeut antyder noget andet kunne for eksempel være det der med din
 20 pt. ja,
 >

21 L. fars død ikk' noget andet kunne også være, hvis der var en eller anden, sygdom,
 22 pt. ja,
 >

23 L. om det så skulle være fibromyalgi eller noget andet, det ved jeg ikke (1 sek) men
 24 L. det var da måske en meget god ide, det sad jeg i hvert fald og tænkte på, om vi
 >

25 L. skulle få taget nogle blodprøver, for det har vi ikke fået gjort i denne her forbindelse
 26 pt. nej (1 sek)

>
 27 L. så kunne vi gøre det at vi mødtes igen, når der var svar på dem, tog en snak igen og
 28 pt. ja
 >
 29 L. så om de viste noget
 30 pt. ja
 * * * Slut på fig. 3

I dette sidste brudstykke fra samtalen lufter patienten sin bekymring om at de piller hun spiser nok ikke virker; lægen er enig heri og foreslår nogle andre. Men samtidig forsøger lægen at strukturere ved at sige: 'Der er dine symptomer du skal befries for, og desuden skal vi finde ud af hvad det kan være som bevirker dem'. Og patienten samtykker i denne måde at se på hendes besværigheder; dette udleder jeg af de mange 'ja'er, hun kommer med i linjerne 9, 15, 17, 20, 22, 28 & 30. Patienten tilkendegiver undervejs at hun er med, etablerer sig en dialogisk forståelse af hvad det er lægen foreslår, af den betydning af det sagte, hun opfatter.

Hvorfor betegnelsen 'dialogiske forståelser' om disse fænomener?

Kunne man så ikke bare sige, "Nå, her foregår der åbenbart forståelser"? Jo, men hvis man gjorde det ville det blive sværere at skelne *disse forståelser* (der udspringer af samtale) fra fx den slags der foregår mens et monologoplæg bliver påhørt, eller dem vi kommer ud for når vi læser noget. Et begreb om 'dialogiske forståelser' gør det lettere at fastholde at de *måske har en anden beskaffenhed* end forståelser af monologer eller "stille-forståelser", derfor er det et nyttigt begreb ved samtalebeskrivelse.

I konsultationssamtalen ovenfor er der flere eksempler på interaktion der leder til dialogisk forståelse; det tolker jeg sådan, at der foregår noget som den ene af parterne signalerer at vedkommende forstår; og at forståelsen er noget som *dialogen* tilvejebringer. Det er nok vigtigt at tilføje at jeg opererer med et ret nøjsomt begreb om dialogisk forståelse; det skyldes at jeg vil kunne bringe mit begreb i forhold til de faktiske samtaler der er optaget, og til forståelserne i dem.

Der findes en anekdotisk anskueliggørelse af en særlig slags 'dialogiske forståelser'. Det er et stykke af Heinrich von Kleist "Om hvordan tanker efterhånden udformes gennem tale":

"Når der er noget du vil vide og ikke kan tænke dig til det, så råder jeg dig til, min kære, udspekulerede ven, at tale om det med den næste bekendte du møder. Det behøver ikke just at være et skarpttænkende hovede, og jeg mener det heller ikke sådan at du skal spørge ham om det: nej! Langt snarere skal du allerførst selv fortælle ham det..."

Oftentimes sidder jeg ved mit skrivebord og prøver at finde en synsvinkel at bedømme et indviklet juridisk stridsspørgsmål ud fra... Eller ved en algebraisk opgave leder jeg efter den første ansatz, den ligning som kan udtrykke de givne oplysninger, og hvorfra man bagefter let kan nærme sig løsningen. Og læg så mærke til, at når jeg taler med min søster om det (hun sidder bagved mig og syr) så først finder jeg ud af det, som jeg måske gennem en timelang grubleri ikke har kunnet nå frem til." (Kleist 1805, min fordanskning, JH).

Kleist viser hvordan dialogiske forståelser, som de indfinder sig gennem samtale, ikke kun har en ophavsperson, selvom den vi taler med intet ved om sagen som direkte kan bruges i vor forståelse selve det at vi har en anden person at fremlægge det for, kan bringe os på det rette spor.

Lægen og filosofen Hans Lipps udtrykker det dialogiske virkning således:

"Kun fælles talen om en sag skaber den omtanke som lader komme til syne hvad der fra forskellige sider taler for og imod den. "... mennesket forstår kun sig selv, når det har forsøgt at prøve sine ords forståelighed hos andre. Mennesket som klart og umiddelbart mærker sin begrænsethed, må anskue sandheden som noget der ligger uden for det; og et af de mægtigste midler til at komme den nær er den fællesmenneskelige meddelelse sig til andre. Al talen, fra den enkleste, er en tilknytten af det den enkelte mærker til menneskeheden fælles natur." (citeret af Lipps fra Humboldt *Über die Verschiedenheit des Sprachbaus*). Alene, uforstyrret står min tænken bestandig i fare for at modsige sig selv." (Lipps 1938, min fordanskning, JH; jf. Marková 1990, som også henviser til Humboldt).

Den samme indsigt findes lidt anderledes udtrykt af H.-G. Gadamer 1960. I *Wahrheit und Methode* beskæftiger han sig også med hvordan svarene vi leder efter, hænger sammen med de spørgsmål, en samtalepartner kan få os til at formulere:

"Vi kan sige med Collingwood, at vi kun forstår noget, når vi forstår det spørgsmål, som dette noget er svaret på, og det passer at det der forstås således, ikke bliver stående i afsondrethed fra vore egne meninger. Snarere går rekonstruktionen af det spørgsmål, ud fra hvilket en teksts mening kan forstås som svar, over i vor egen spørgen. For teksten må forstås som svar på en virkelig spørgen."

Nogle nødvendige forhold ved dialogiske forståelsers grundlag

Nu vender vi tilbage til det "grundede grundlag" der blev nævnt allerforrest; dette grundlag har andre også været inde på, fx Joachim Israel i *Sprache und Erkenntnis* (1990:60ff.). Før vi kan gå videre med et bgreb om dialogiske forståelser, er det imidlertid nødvendigt at klargøre deres forhold til betydninger. Det er det, fordi vi kun kan tale om forståelser med angivelse af de betydninger de er forståelser af (jf. Hermann 1995). Forståelser og betydninger kræver hinanden og forudsætter hinanden; uafhængigt af hinanden er de hver især meningsløse. Dette er et vigtigt grundvilkår for at kunne sige noget om forståelserne i konsultationen. Men det er svært abstrakt. Hanne Ruus (i Ruus 1995) begrundet lidt mere, hvorfor vi er nødt til at have med, hvilke betydninger det drejer sig om mellem lægen og patienten, og som deres respektive forståelser kan forholde sig forskelligt til.

"Forståelse er subjektiv.. "Jeg forstår hvad du siger" forholder sig til det afsenderen kommer med, mens "Forstår jeg hvad du siger" dreier sig om modtagerens følelser og fornemmelser: prædikater forstå kommer i klasse med andre oplevelsesprædikater og er subjektivt.

Betydning er intersubjektiv. Hvis ikke kommunikerende personer som hovedregel har indtryk af, at de når frem til nogenlunde samme opfattelse af, hvad de taler om, og dermed af samtaleindhold, vil kommunikationen hurtigt holde op.

Hvis noget på samme tid er subjektivt og intersubjektivt, indeholder det en logisk modstrid; hvis forståelse og betydning var én størrelse, ville denne størrelse have begge disse to egenskaber på samme tid og dermed være i modstrid med sig selv. Hvis forståelser og betydning derimod er to forskellige størrelser, er der ingen modstrid. Hermed er det da sandsynliggjort, at forståelse og betydning er to størrelser.. " (der hænger sammen: der skal være nogen der forstår en betydning - men når nogen forstår noget, må vi også altid kunne pege på hvad det er for en betydning der bliver forstået af dem! (min forklarende tilføjelse, JH)).

Hanne Ruus fortsætter:

"...For at opfylde kravene til størrelser der står i et nødvendigt indbyrdes forhold skal det endvidere gælde, at disse to størrelser hverken kan benægtes, betvivles eller begrundes. Disse krav er sværere at belyse, men vi kan da se på mulige benægtelser: "det betyder ikke noget", "det har ingen betydning". Disse udsagn er ikke benægtelser af betydning som sådan, for de bruges til at angive at noget ikke er særlig vigtigt i en bestemt situation. "Det forstår jeg ikke" er heller ikke en benægtelse af forståelse som sådan, men en oplysning om at det der forstås ikke passer ind den forståendes forventninger i den konkrete situation." (Ruus 1995:5f.).

Ingen af de to størrelser kan heller begrundes; både Lipps og Ryle, Gadamer og Løgstrup går ud fra at forståelse er et grundbegreb der ikke kan hænges op på noget andet begreb - men altså heller ikke konstateres uafhængigt af den betydning der forstås.

Perspektiver

Der findes altså nogle forståelser som, til skelnen fra de forståelser vi når frem til ved blot at høre eller læse noget, eller som pludselig falder os ind, må kaldes dialogiske fordi de fremkommer som resultater af vor deltagelse i samtale. De bygger på at vi er fælles om de betydninger der er genstand for samtalen, og at vi i løbet af den får justeret vore hidtidige forforståelser af betydningerne gennem de nye forståelser af dem, vi opnår gennem samtalen.

Med termen 'dialogiske forståelser' kommer vi tættere på noget af det særlige der foregår i løbet af samtalen. Men selvom det er blevet vist at dette forslag til ny sprogbrug om det der sker undervejs i samtaler kan bruges, må jeg understrege at denne termindkredsning blot er et foreløbigt resultat fra et igangværende arbejde. Derfor henviser jeg også til et helt andet område, hvor denne og lignende tankegange har kunnet bruges.

Det drejer sig om medieforskning. Billy Adamsen 1996 viser hvordan den samme slags nødvendighed mellem person og situation (jf. Zinkernagel 1992), som den mellem betydning og forståelse, kan forklare en påviselig forandring imellem tv-valg-udsendelserne "Svar Nu!" og "Valg til Europaparlamentet". Der har kunnet påvises forskelle i den forståelighed de har haft for vælgerne. Situationerne i tv-studiet lod sig aflokke nye facetter når de blev sat i sammenhæng med de nødvendige forhold der var deres grundlag.

Men der kræves en del afklaringsarbejde, før disse erkendelser kan bruges på andre områder. Dette er psykologen Nini Prætorius (jf. 'in preparation') ved Københavns universitet også igang med.

Litteratur

- Adamsen, Billy. 1996. *Tv-valg og tv-vælger*, København: Samfundslitteratur:101f.
 Bliesener, Thomas. 1986. *Die ärztliche Visite; Chance zum Gespräch*, Opladen: Westdeutscher Verlag:35f.
 Buber, Martin. 1984. *Das dialogische Prinzip*, Heidelberg: Verlag Lambert Schneider (opr. 1957):299-320.
 Duncker, Dorte & Jesper Hermann. 1996. Patientord og lægeord - særord eller fællesord? *Månedsskrift for Praktisk Lægegerning* September 1996:1019-1030.

- Foppa, Klaus. 1995. On mutual understanding and agreement in dialogues. Marková et al. (red.). *Mutualities in Dialogue*. Cambridge: Cambridge University Press:152.
 Gadamer, Hans-Georg. 1960. *Wahrheit und Methode*, Tübingen: Mohr:356.
 Hermann, Jesper & Steen Folke Larsen. 1972. *Oplevet forståelighed og sprogforståelse*, MS, prisopgave i psykologi. Aarhus Universitet.
 Hermann, Jesper 1995. Betydning og forståelse. *Stort og småt om små og store - festskrift til Hans Vejleskov*, København: DLH:197-99.
 Hermann, Jesper et al. 1995. Introduktion til forståelsesforskning. *MUDS 5*. Århus:115-122.
 Hermann, Jesper 1996. *Mennesket i sproget*. København: Gyldendal:59ff.
 Israel, Joachim 1990. *Sprache und Erkenntnis*. Frankfurt a.M.: Campus Verlag:67.
 Kleist, Heinrich von. 1805. Über die allmähliche Verfertigung der Gedanken beim Reden. Kleist (1964). *Über das Marionettentheater*. München: RoRoRo:102f.
 Lipps, Hans 1975. *Untersuchungen zu einer hermeneutischen Logik* (opr. 1938) Frankfurt a.M.:35
 Løgstrup, K.E. 1976. *Vidde og Prægnans*. København: Gyldendal:107ff.
 Løgstrup, K.E. 1978. *Skabelse og tilintetgørelse*. København: Gyldendal:113.
 Marková, Ivana (red.). 1990. *Dynamics of Dialogue*. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf: 5.
 Marková, Ivana & Foppa, Klaus (red.). 1991. *Asymmetries in Dialogue*. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf:264f.
 Marková, Ivana et al. (red.). 1995. *Mutualities in Dialogue*, Cambridge: Cambridge University Press.
 Prætorius, Nini, in preparation: *Principles of cognition, language and action - Essays in the foundation of psychology*.
 Ruus, Hanne. 1995. *Danske Kerneord I-II*, disputats. København: Museum Tusculanum:3-6.
 Ryle, Gilbert. 1949. *The Concept of Mind*, Harmondsworth: Penguin:50-59.
 Thomassen Niels. 1992. *Filosofisk Impressionisme*. København: Gyldendal:70.
 Toombs, S.Kay. 1992. *The Meaning of Illness, a Phenomenological Account of the Different Perspectives of Physician and Patient*. Dordrecht: Kluwer,
 Zinkernagel, Peter. 1992. *Virkelighed*, 2. udg. København: Munksgaard:135.